

УДК 343.211

В. П. Тихий,

докт. юрид. наук., проф., академік
НАПрН України, віце-президент –
керівник КРЦ НАПрН України

ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ І ЇЇ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті визначені поняття безпеки, людини, безпеки людини; проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини; надано характеристику конституційних та інших правових, зокрема кримінально-правових, засобів забезпечення людини.

Ключові слова: безпека, людина, безпека людини, правові гарантії, право людини на безпеку, Кримінальний кодекс України.

Як у звичному, так і науковому розумінні безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне і досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета. Іншими словами, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що віднесення того чи іншого об'єкта до важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом чи потребою, кваліфікація ж його як неважливого означає, що він не є ні тим, ні іншим¹. Навряд чи хтось стане заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою всіх і кожного, необхідною умовою існування і розвитку.

Термін «безпека людини» складається з двох слів: «безпека» і «людина». Для з'ясування того, яке явище дійсності називається конституційним терміном «безпека людини» (ч. 1 ст. 3 Конституції України) і чи дійсно цей термін відповідає природі вказаного явища, необхідно перш за все надати його мовне тлумачення і з'ясувати, зокрема, походження, генетичні зв'язки, споконвічне, справжнє, можливо й нині забуте значення, тобто провести етимологічний аналіз. Слово «безпека» створено з прийменника «bez» і основи іменника «река», пов'язаного з дієсловом «ректі» (українською – «пекти»)². Прийменник «без» має загальнослов'янський індоєвропейський характер. Його вихідне, початкове

¹ Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности / В. С. Магун. – Л. : Наука, 1983. – С. 44.

² Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1982. – С. 163.

значення за одними джерелами – «поза»³, за іншими – «крім»⁴. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови («рек» – смола). У старослов'янській мові – «пкъъ», «пкъльъ» – смола; пекло. У християнстві грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язується з дієсловом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце⁵. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека – слов'янського бога пекла. У давньоукраїнській міфології Пек – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди, син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям він був кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек»). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» душі грішників після своєї смерті. За давніми міфами пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять провалів одне нижче одного, з кривими горловинами між ними; чим більше гріхів мала людина, тим важчої була її душа і тим глибше вона падала). Наші пращури вірили, що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі за уявленням давніх українців призводила до землетрусів⁶. Спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.) означає заповідати кому-небудь смерть⁷. У російській мові іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» створено від «nekti» (піч), а слово «піч» – від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть»⁸.

Як відомо, історичне (етимологічне) значення того чи іншого слова не завжди співпадає із сучасним. Але вказані значення слова «безпека» в принципі співпадають. У сучасній українській і російській мовах під цим понят-

³ Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский и др. – М.: Просвещение, 1971. – С. 39.

⁴ Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 1. – С. 161.

⁵ Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 328–329.

⁶ Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – С. 181–182.

⁷ Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. – Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 124.

⁸ Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка. – С. 336–337.

тям розуміють стан, за якого не загрожує небезпека кому(чому)-небудь⁹, а небезпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи¹⁰.

Згідно з лексичною нормою вживання слів має здійснюватися у властивих їм значеннях на сучасному етапі. При мовному тлумаченні необхідно використовувати норми літературної мови. Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і, отже, припускає останню. Безпечним (отже, співвідносним із небезпечним) є стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто таким, що є протилежними за змістом¹¹. Безпека – це властивість предмета, яка не існує окремо від нього. Лише в результаті абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття безпеки. Описуючи одну із загальних властивостей предметів, воно фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, безвідносно від того, чим вони різняться між собою, набуваючи тим самим статус загальнонаукового поняття.

Кожний предмет має різноманітні властивості. Тому його стан визначається залежно від того, які з його властивостей переважають над іншими в певний момент і в певному відношенні. Домінуюча в певних умовах властивість предмета або їх сукупність і визначає його стан, тобто конкретний спосіб його існування¹².

Звідси випливає, що поняття «безпека» фіксує домінуючий спосіб існування предмета, як стан, при якому кому/чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми визначаємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття щодо не-

⁹ Словник української мови : в 11 т. – Т. 1 ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 137; Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1970. – С. 39; Словарь русского языка : в 4 т. – Т. 1. – М. : Русский язык, 1981. – С. 74.

¹⁰ Словник синонімів української мови : в 2 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 953.

¹¹ Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука ; 2-е вид., доп. і випр. – К. : Довіра, 1999. – С. 44, б.

¹² Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании / В. И. Кемкин. – М. : Высш. школа, 1983. – С. 19.

безпеки, не враховуючи його прояв в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей.

У той же час, стан предметів не тільки виявляється в певних відносинах, але й самі відносини беруть активну участь у формуванні цих відносин¹³. Це означає, що жодний предмет не може мати незалежні способи виявлення буття (стану), оскільки основні характеристики будь-якого предмета залежать від його взаємовідносин з іншими предметами. Інакше кажучи, кожний предмет існує лише у відносинах з іншими предметами і залежить від цих відносин. Таким чином, і безпека предмета проявляється у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин, і останні тією чи іншою мірою формують та змінюють безпеку.

Безпека завжди свідчить, що в ній є два взаємодіючі боки – безпека від когось (чогоось) і безпека когось (чогоось). Тому необхідно розрізняти безпеку в двох значеннях: у тому сенсі, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки.

Розкриваючи зміст та ознаки досліджуваного поняття, слід відзначити, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Безпека може бути лише відносною, коли ті чи інші цінності захищаються від небезпек. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку. Тому мова має йти про безпеку свободи і розвитку людини, суспільства.

Зміст безпеки проявляється в різних її видах по-різному. Неоднаковими є й засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення

¹³ Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании. – С. 19; Симаков А. Л. Понятие «состояние» как философская категория / А. Л. Симаков. – Новосибирск. : Наука, 1982. – С. 31–32.

залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т. п. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів.

Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека поділяється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні, і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відносною. За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як: військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. п.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, виділимо безпеку людини, суспільства, держави. За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює собою як безпеку особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Філософське питання «Хто є людина?» до цього часу залишається найбільш складним, спірним і невирішеним. Під словом «людина» звичайно розуміють живу істоту, наділену такими властивостями, які дають можливість відрізнити її від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і надзвичайно складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них досліджує ті аспекти, які обумовлені її потребами під своїм кутом, зосереджуючи увагу лише на певних якостях людини.

Людина з позиції природних наук і психології – це біологічний вид, який має низку якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей¹⁴. У суспільних науках людина – це як біологічна, так і соціальна істота. У правовому аспекті поняття людини позначає фізичну особу, її правосуб'єктність (дієздатність та правоздатність).

¹⁴ Школьник Ю. К. Человек / Ю. К. Школьник // Полная энциклопедия. – М. : Эксмо, 2007. – С. 188.

Для права, у тому числі кримінального, важливі насамперед ті риси (власності, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода, честь, гідність, безпека. Іншими словами, людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення.

Ідея безпеки людини була висунута в теорії суспільного договору, яка по суті є безпековою (захисною) теорією. З точки зору прихильників цієї теорії суспільству і державі передують повна анархія і «війна всіх проти всіх» або за деякими поглядами ідилічна свобода. Спільною рисою природного стану, в якому довгий час перебували люди, є необмежена особиста свобода. Нею люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення особистих прав (прав людини). Таким чином, відповідно до теорії суспільного договору, люди свідомо будували суспільство, уклали союз для охорони власних інтересів.

Право людини, – писав Кант, – має її убезпечувати, воно надійніше всіх стін¹⁵. Ідея прав людини пройшла перевірку часом, вона була гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграла подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних, незалежних, соціальних, правових, демократичних держав.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. Зокрема, вона стала ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика (1710 р.). В Американській декларації незалежності (1776 р.) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і ґрунтується на згоді тих, ким управляють. Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати її (його) й установити нову, засновану на таких принципах, що мають якнайкраще забез-

¹⁵ Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль. – М. : Изд-во Республика, 1988. – С. 306.

печити безпеку і благополуччя народу. Це, по суті, теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.). Відповідно до її положень люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть виправдовуватися лише з огляду на загальну користь. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека й опір гнобленню.

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників якої є й Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини і народів 1981 р., Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Ідейною основою Конституції України також були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед

людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека вже за фактом свого існування мають найвищу, безумовну цінність. Людина є не тільки соціальною цінністю, а й самоцінністю. Тому некоректною є вказівка Конституції України на соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки.

У радянські часи право людини на безпеку не досліджувалося, оскільки це вело до визнання прав і свобод людини, які кваліфікувалися марксизмом не інакше як «так звані права і свободи».

До речі, інтерпретуючи ст. 8 французької Конституції, відповідно до якої безпека ґрунтується на захисті, який надається суспільством кожному зі своїх членів з метою охорони його особи, прав і власності, К. Маркс писав, що безпека є найвище соціальне поняття громадянського суспільства, відповідно до якого все суспільство існує лише для того, щоб забезпечити кожному зі своїх членів недоторканність його особи, прав і власності¹⁶.

У психології у близькому до потреби у безпеці значенні розглядаються потреби в захищеності, стабільності, залежності, відсутності страху, тривоги,

¹⁶ Маркс К. Сочинения : в 50 т. – Т. 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс ; изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1955.– С. 401.

потреби у структурі, порядку, законі й обмеженнях, силі покровителя тощо¹⁷. Мирне, яке живе спокійним життям, стабільне, добре суспільство, як правило, дає своїм членам можливість почувати себе в достатній безпеці; так само, як сита людина не відчуває себе голодною, той, хто перебуває в безпеці, не відчуває загрози¹⁸.

Таким чином, проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для її життєдіяльності. Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини і визнається однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної, психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв'язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її нормального існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканність житла, таємниць особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Згідно з Кон-

¹⁷ Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; изд 3-е. – СПб. : Питер, 2003. – С. 63.

¹⁸ Там само. – С. 64.

ституцією України право людини на безпеку охоплює і такі права, як право на безпечність продукції та усіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), право на безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), на соціальну безпеку (ст. 46), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), правову безпеку тощо.

Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види безпеки. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систем, комплексу заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступає саме певна їх діяльність, поведінка. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Через недостатнє убезпечення останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше. Так, доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо ймовірність фатального наслідку становить один випадок із мільйона. Якщо ж ризик досягає значення 10^3 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийняттого ризику встановлений у нормативно-правових актах. Зокрема, для смертельних випадків таким вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків зі смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді, надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в

умовах демократичної, соціальної, правової держави людина набуває безпеки від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає з аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією (ст. 3). У Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну Декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції (ст. 1).

Убезпечення людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета й обов'язок України, усіх гілок її влади та ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур).

Конституцією визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження

у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 2 та 3 ст. 8).

Згідно зі ст. 9 Конституції ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загально-визнані принципи права не згадуються в цій статті, посилення на загально-визнані принципи і норми міжнародного права введено до ст. 18, яка стосується зовнішньої політики України.

У Конституції чітко закріплений принцип законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Статті 22 і 157 гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист усього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, та здійснити їх практичне втілення. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією Украї-

ни» (ч. 1 ст. 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в окремих статтях (постатейно) Конституції, а не у спільній статті. Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і таким чином закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Отже, безпека людини полягає в пануванні її прав і свобод. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, в Конституції та законах закріплюються природні права людини та їх гарантії, заборони й обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини вживаються заходи щодо безпосереднього їх захисту – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків учинених правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України також є засобом забезпечення людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушення права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюється шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах із державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (ст. 27), права на повагу до гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту в разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню людини мають бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини має бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинна гарантувати держава, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. Як зазначав Г. Ф. Гегель, люди впевнені у тому, що держава має існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не спадає на думку, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі¹⁹.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неу-

¹⁹ Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем., ред. и сост. Д. А. Каримов. – М. : Мысль, 1990. – С. 293.

хильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

У зв'язку з тим, що права і свободи людини є найвищою цінністю і головним обов'язком держави є їх утвердження і забезпечення, у ч. 1 ст. 1 КК необхідно вказати на їх пріоритетну охорону.

Потреба в безпеці – це потреба в захищеності і в перебуванні у стані, в якому відсутня загроза для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, у стані, коли їй ніщо не загрожує, у вільному від страху світі. Але в суспільстві існують небезпеки для людини: фізичні, біологічні, психологічні, екологічні, економічні, соціальні, технічні, політичні, інформаційні тощо. Деякі з них стають нормою нашого життя.

У широкому значенні безпека людини охоплює всі аспекти безпеки: біологічний, фізичний, психологічний, екологічний, економічний, майновий, соціальний, природний, технічний, політичний, інформаційний тощо. У вузькому значенні це поняття включає безпеку життя і здоров'я людини. Саме з такого розуміння виходить і нова наука «Безпека життєдіяльності». Без життя немає й самої людини. Практично це стосується й здоров'я людини. Тому під безпекою людини у вузькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, вільне від загроз життю і здоров'ю існування людини, захищеність від них. Пояснення безпеки людини простим і природним чином розкриває її сутність та надає відповідь на питання: чому існує безпека людини і чому вона така, а не інша.

Кримінальний кодекс України убезпечує людину через норми як Загальної, так і Особливої частини. Злочином визначається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК), тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо. Тому, якщо злочин є закінченим, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони, так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста та майнова). Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої частини КК захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на затримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є ні чим іншим, як формами убезпечення людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК) або про виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК). Вчинення злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки людини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК).

Поряд із правом людини на безпеку в широкому розумінні Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вузькому), буквальному значенні, тобто її право на безпеку життя і здоров'я, їх захищеність та охорону (ч. 2 і ч. 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується в низці інших норм Конституції України, які передбачають право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50).

Положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів у сфері безпеки людини. До галузевого законодавства щодо безпеки людини належить законодавство про охорону здоров'я, праці, про дорожній рух, про цивільну оборону, про пожежну безпеку, про охорону навколишнього середовища тощо.

Відповідно до ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні умови праці, проживання, навчання тощо (ст. 293), на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282). У ст. 282 ЦК України передбачено, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Поняття підприємницької діяльності як виду господарської діяльності та поняття останньої визначені відповідно у статтях 42 і 3 ГК України. Тому під іншою діяльністю, передбаченою ст. 282 ЦК, необхідно розуміти як господарську діяльність, зокрема, підприємницьку, так і іншу поведінку фізичних та/або юридичних осіб, яка загрожує життю та здоров'ю людини. Про це свідчать і норми глави 81 ЦК «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». У ст. 1163 ЦК під назвою «Усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» і передбачено, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої за-

грожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. До речі, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя та здоров'я фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі.

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструює усічені склади злочинів, переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Нарешті, у низці норм Особливої частини КК встановлено відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми КК про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК). На убезпечення людини спрямовані й норми КК про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за своїм визначенням призначені убезпечувати всіх людей.

Тихий В. П. Понятие безопасности человека и ее правовое обеспечение

Основываясь на результатах теоретического и эмпирического исследования, автор определяет основные причины и условия занятия игорным бизнесом, а также особенности их возникновения в современной Украине.

Ключевые слова: безопасность, человек, безопасность человека, правовые гарантии, право человека на безопасность, Уголовный кодекс Украины.

Tihy V. P. The concept of human security and its legal support

In the article the notions of security, human, human security are defined; classification of types of security and human security is shown; the characteristic of the constitutional and other legal means including means of criminal law to ensure human security is given.

Key words: *security, human, human security, legal guarantees, the human right to security, the Criminal Code of Ukraine.*